

*Ружица Кијевчанин, истраживач приправник
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу*

УДК: 316.774:17

DOI: 10.46793/XXIV-10.193K

МЕДИЈИ И ЕТИКА У КРИЗНИМ СИТУАЦИЈАМА*

Резиме

Лепо понашање је димензија неограничена временом и вечита тежња човечанства. У сваком животном пољу, приватном или професионалном, неопходни су људи пристојног и адекватног понашања. Највећи број постулата појединац треба да стекне одрастањем, али уколико то није случај, право ће, као стални гарант стабилног и уређеног друштва, понудити своја правила чије је поштовање обезбеђено двоструко. Имајући у виду специфичну природу питања које регулише, санкције су, не само кривичне, већ и моралне, јер лице налази на неприхватање и осуду околине. Сагледавање етичких правила понашања у области медија је врло интересантно питање коме ћемо се посветити у наредном делу.

Кључне речи: *етика, медији, кризне ситуације, новинари, кодекс.*

1. Увод

У основи свих односа, комбинација, делатности и различитих сфера налази се човек као цивилизовано биће. Епитет бића са собом повлачи општеприхваћена правила лепог, културног, пристојног и адекватног понашања. Те особине чине карактерну особину људи коју називамо морал. Морал је скуп познатих и прихваћених норми понашања које представљају ванвременске вредности. У ком год добу да живимо, неке ствари су установљене, непроменљиве и увек високо рангиране. Чиме год се бавили, шта год радили у животу, једно је сигурно, а то је да не смемо изгубити себе ни за какву противуслуга. Неке ствари немају еквивалент вредности. Наша личност и наш карактер су управо такви.

Наука је систематичан, сложен скуп знања о објективној стварности, тј. сазнања о природи и друштву у одређеном историјском раздобљу. Она је највиши степен људског достигнућа који се константно мења, допуњава

* Рад је написан у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Крагујевцу „XXI век – век услуга и Услужног права“, бр. 179012 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и усавршава. Сваки човек је део ње, припадник њеног подсистема, елемента или дела. Тај део је његова мисија, занимање, сфера интересовања. Којем год одељку науке да припада: право, математика, физика, хемија, астрономија, филозофија, заједничко за сваког од њих је управо понашање које га представља као стручњака, професионалца, али пре свега као човека.

Ова тема привлачи велику пажњу и интересовање, јер је сваки разуман човек поборник очувања одређених, универзалних норми лепог понашања које треба да нам буду водиље и основе за све у животу, па тако и за професионалну сферу. Без доброг човека, нема ни доброг, марљивог, поштенног рада, а самим тим ни квалитетних резултата научних трагања чији је циљ истина, унапређење и добробит цивилизације.

Кроз овај рад ћемо представити значај морала, односно етике у једном сегменту права, као научној дисциплини која представља темељ модерне, стабилне и снажне државе. Ове две појаве су условљене и остварење једне од њих директно зависи од заступљености друге. Посебно смо се осврнула на област медијског права и етичког кодекса понашања новинара и одговорних уредника у кризним ситуацијама. Ипак, оно што треба да знамо јесте да су етика и право два идеала и да је тежња човечанства да потпуно овлада њима стална и јака, али до сада недостижна. Многе ствари остају ван наше контроле и немогуће их је подвести под савршен систем функционисања, али уз велика одрицања, труд и рад му се можемо довољно приближити и унети склад и задовољство међу људима.

2. Право и етика

Право је културно- цивилизацијска творевина.¹ Под културом се подразумевања начин живота и битисања човека. Као одраз објективне стварности, под правом подразумевамо тековину која је продукт прошлости, али и однос према садашњости као начин наше конкретне, тренутне егзистенције. Са аспекта будућности, право је средство унапређења и усавршавања функционалних, примарних система модерног човека пројектованог кроз образовање, привреду, економију, право и остале сфере свакодневног живота. Функционисање савремене државне и друштвене заједнице је незамисливо без унапред прописаних правила понашања којима се настоји обезбедити правна држава, сигурност, безбедност, ред, али и напредак. Ова правила су садржана законима и другим општим правним актима који заједно чине правни поредак своје државе. Правни поредак је темељ и обележје једне државе, али и њених грађана. Кроз њега се сагледавају култура, навике, морал, ниво развоја и

¹ Томић, И., *Правно- логичке и етичке студије*, Сарајево, 2009. год., стр. 63.

друге специфичности друштва. Однос појединца и права нам открива пуно како о грађанима, тако и о функционисању правног система у тој држави.

Однос права и етике можемо верно представити помоћу формулације: *Ius est ars boni et aequi*², што значи „Право је уметност доброг и правичног“. Аутор ове чувене реченице је Густав Радбрух који је право дефинисао као спољашњу, хетерономну компоненту, јер се онима које оно обавезује приступа споља и објективно, док је етику поистоветио са аутономијом, унутрашњим понашањем појединца, јер је она одраз субјективног осећаја, онога што човек мисли и осећа да је правично и поштено. Он сам своје законе формулише и придржава их се као рационално, свесно и морално биће.³ Правне норме су императивне и у себи садрже санкцију која се примењује уколико дође до њиховог кршења, а као такве имају карактер општих мерила којих треба да се придржава заједница и да утичу на појединце који се не уклапају у прихваћен, нормиран систем понашања. Етику можемо дефинисати као филозофску дисциплину која потиче од латинске речи *ethos*, што значи скуп правила понашања, обичај. Увиђамо још једну заједничку нит етике и права, а то су обичајна правна правила из којих се полако правни поредак почео развијати. Право и етика се по својој садржини поклапају делимично и, могло би се рећи, случајно. На основу ове чињенице издвојила су се два супротна мишљења која су заступали Јелинек и Шмолер. Јелинек је право схватао као екстензивни етички минимум јер се на степен правне обавезе уздижу само поједине моралне обавезе, док је Шмолер истицао да је право интензивни етички минимум зато што му је циљ спољашње испуњење и не обазире се на унутрашњу подршку и убеђење.⁴ Наше мишљење се налази између претходно наведених ставова, па истину налазимо у њиховој комбинацији.

Морал је ранији, идеалан и узвишен поредак, а његове норме су, као такве, постале саставни део правног поретка.⁵ Реч је о оним правилима која су заједничка за све моралне системе које владају у једном друштву, јер је право јединствено и свеобухватно. Право се састоји из норми које су морално прихватљиве и које би биле примењиване и да нису обезбеђене санкцијама, али и из норми које изражавају интересе владајуће класе, обележја тренутног стања у држави и свету. Закључујемо да је однос између ова два појма врло испреплетан и сложен, па се њихово јединство, допуњавање и везе могу сагледати уз више различитих углова који нас опет враћају на сам почетак и чињеницу да су право и морал идеали којима се свакодневно тежи.

² Исто, стр. 69.

³ Кангрга, М., *Етички проблем у дјелу Карла Маркса*, Београд, 1980, стр. 111.

⁴ Томић, И., *нав. дело*, стр. 71.

⁵ Лукић, Р., *Социологија морала*, Београд, 1976, стр. 563.

3. Медијско право

Медијско право је посебна грана права која обухвата одређени систем правних и етичких норми којима се регулишу медији и друштвени односи у вези са медијима.⁶ Циљ ове гране права јесте регулисање производње и дистрибуције медијских садржаја, тј. обезбеђивање аудиторјуму тачних, благовремених, потпуних информација, обавештавање о актуелностима и догађајима од значаја и др., уз поштовање новинарског кодекса понашања. Многа медијска права су загарантована самим Уставом, као највишим правним актом једне државе. Њихово место и положај на хијерархијској лествици нам јасно указује на значај и улогу ових права у правном поретку и животу грађана. Једно од основних права и слобода из области медија јесте забрана цензуре или слобода изражавања мишљења. Поред овог, напоменимо и право на обавештеност или слободу информисања, право на исправку неистините, непотпуне или нетачно пренете информације, итд.⁷ Повреда ових права није тако ретка појава у нашој држави, иако су последице далекосежне, уочљиве и врло штетне. Правила и средства која је законодавац оставио на располагању брзо исправљају грешке и онемогућавају нарушавање протока брзих, истинитих, благовремених информација.

Улога медија у данашњем времену је непроцењива. Њихов значај је културни и огледа се у размени мноштва информација, доступности истих у сваком тренутку, постојању медијског плурализма, а самим тим и могућности развијања дебате, размене мишљења, ставова, итд. На овај начин се друштво културолошки уздиже, развија, активира и укључује у политику, привреду, економију и остале животне сфере које их непосредно дотичу. Они имају незаменљиву улогу у остваривању принципа демократије, што је циљ сваке модерне и цивилизоване државе. Поред погодности које доноси друштву, ово средство јавног информисања погодује и појединцу, тј. власнику у економском смислу. Медији се сматрају данас једном од најпрофитабилнијих индустрија. Према подацима *UNESCO* вредност огласа преко медија у Србији је у 2007. години износила преко 150 милиона евра, што је невероватна количина новца за наш животни стандард.⁸

Ипак, каква је ситуација у овој области права када су у питању права и обавезе, односно правна и етичка правила је питање којим ћемо се позабавити у наставку рада. Оно што нам може дати наговештај одговора

⁶ Вучковић, Ј., *Медијско право*, Ниш, 2017, стр. 9.

⁷ *Исто*, стр. 49.

⁸ *Исто*, стр. 44.

јесте следећа реченица Онора де Балзака: „ Лист може да допусти себи најодвратније држање, а да се нико не сматра лично укаљан тиме.“⁹

4. Етички кодекс новинара Србије

Проблем новинарске етике је врло комплексан и може се сагледати са више аспеката. Размотрићемо нека питања, иако се већ на почетку јавља јака сумња да ли је етика реална могућност или само идеал.

Да би медијске организације и припадници медијске професије имали извесност, сигурност и сва правила којима у свом раду треба да теже, потребно је постојање новинарског кодекса.¹⁰ Ово средство обухвата суштинске вредности и принципе на којима се темељи њихов рад, али и рекламира организацију на најбољи начин, јер је управо његово постојање показатељ колико се у њој држи до етике, људских права, достојанства и стручности.

У нашој држави је на снази Кодекс новинара Србије. Усвојен је 2006. године на Скупштини УНС-а, у Београду. Пар година потом, односно 11. маја 2013. године, на Изборној скупштини УНС-а, усвојене су измене, а Кодекс је попримио нови облик који је задржан до данас. Њиме су регулисана права и обавезе, одговорност и заштита новинара, правила о чланцима и текстовима материјалне природе, и друга питања од важности за положај новинара, али и за њихов рад. У преамбули се истиче циљ овог документа који се огледа у дужности новинара да се придржавају прописаних етичких и професионалних стандарда, упозорење да уколико то не чине, не очекују подршку колега и новинарских удружења, али и да је преваходни интерес да се задовољи јавност и њихово право на потпуно, истинито и благовремено обавештавање. Такође се истиче да дефинисана правила Кодекса теже подизању угледа новинарске професије и пропагирају залагање за слободу мишљења, говора и изражавања, као и за независност медија. Одговорност за примену Кодекса је на уредницима и издавачима.¹¹

Кодекс новинара Србије је значај допринос новинарској професији и медијском праву уопште на коме се радило претходних година. Овде се не треба зауставити, већ радити даље на обезбеђивању правне сигурности, остваривању права и слобода и унапређивању положаја новинара, али и аудиторјума.

⁹ Рељић, С., *Како је заробљена „ слободна штампа“*, Летопис матице српске, Нови Сад, 2013, стр. 628.

¹⁰ Баровић, В., *Новинарска етика и медијски рад у кризним ситуацијама*, Дигиталне медијске технологије и друштвено- образовне промене, Нови Сад, 2011, стр. 271.

¹¹ <http://www.uns.org.rs/kodeks-novinara-srbije.html>

5. Етички проблеми у кризним ситуацијама

Кризна ситуација представља догађај или процес који је потенцијална претња за велики број лица и њихову имовину, а извештавање из те кризе подразумева заштиту јавног интереса и права конзумента медијских садржаја да на етички прихватљив начин буду тачно, правовремено и објективно информисани.¹² Кризне ситуације се могу поделити на оне које су настале деловањем природних сила и оне које је проузроковао људски фактор. Финк је установио етапе кризне ситуације, и то по следећем редоследу: најавна криза, акутна фаза, хронична фаза и последња је фаза санирање кризе.¹³

Посао новинара у оваквим ситуацијама није нимало безазлен и лак. Реч је о осетљивим питањима, јер су предмет људи или ствари од велике вредности. Новинар се мора понашати врло опрезно, професионално, у складу са правним и етичким принципима, и са нарочитом пажњом примереној конкретним околностима. Од изузетне помоћи у овој прилици је Кодекс новинара којим се регулисана следећа питања која се односе на кризне ситуације:¹⁴

- новинар поштује приватност, достојанство и интегритет људи о којима пише, с тим да је право на приватност ограничено када се ради о јавним личностима, а нарочито о носиоцима јавних функција;

- новинари и уредници треба да избегавају спекулације и преношење недовољно проверљивих ставова у извештавању о несрећама и трагедијама у којима има страдалих или су тешко погођени материјални и други интереси грађана;

- у извештавању о догађајима који укључују лични бол и шок, новинар је дужан да своја питања прилагоди тако да одражавају дух саосећања и дискреције;

- новинар је обавезан да осигура да дете не буде угрожено или изложено ризику због објављивања његовог имена, фотографије или снимка са његовим ликом или кућом, заједницом у којој живи или препознатљивом околином.

Прописана правила знатно олакшавају посао новинара у кризним ситуацијама, јер су његове дужности јасно и конкретно одређене, па нема места за различита тумачења и правну несигурност ни са једне ни са друге стране. Оваква правила су у основи етичке природе, јер у бити сваке индивидуе треба да постоји развијена емпатија, умереност, осећајност која

¹² Баровић, В., *Новинарска етика и медијски рад у кризним ситуацијама*, Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене, Нови Сад, 2011, стр. 268.

¹³ Исто, стр. 268.

¹⁴ <http://www.uns.org.rs/kodeks-novinara-srbije.html>

ће нас уз примесе лепог васпитања навести на закључке у виду у Кодексу наведених обавеза.

У Србији је за непуних десет година, у четири пожара, страдало десеторо деце.¹⁵ У већини новинских текстова наилазило се на осуду мајке и то за сва четири пожара, као и слободније, критичко коментарисање способности и одговорности мајки. Кодекс новинара Србије, као и Закон о јавном информисању и медијима изричито прописују дужност уредника и новинара да, с пажњом примереној околностима, пре објављивања било каквих информација о догађају, личностима, појавама, провере порекло, истинитост и потпуност. На овај начин се угрозило достојанство мајки, нанесен је додатни душевни бол што је недопустиво, а посебно у оваквој ситуацији. Неки од скандалозних наслова су били формулисани на следећи начин: „Прети јој осам година затвора: Мајци изгорела деца-месец дана притвора!“ (Курир, 26.09.2014. године); „Изгорело двоје деце у Панчеву: Малишани нису могли да изађу, јер их је мајка закључала!“ (Курир, 31.10.2014).

Дневне новине „Блиц“ су 15. априла, 2014. године објавиле наслов. „В. умрла у најстрашнијим мукама: Раскидана јетра, подливи и нагњечена по целом телу!“¹⁶. Овај застрашујући наслов представља јавности физичко, али и психичко стање жртве, чиме се руши њено достојанство и наноси бол породици и пријатељима страдале. Наставак новинарског чланка је шокантан. Наиме, новинар даје детаљан, лаички, прост опис физичких повреда жртве, без било какве културолошке и интимне цензуре.

Овакви и слични случајеви се не броје само у нашој медијској стварности. Основано можемо рећи да је етика западних медија у врло дискутабилном положају. Амерички новинари, кршећи етику новинарског позива, имају виши, комплекснији и опаснији циљ. За разлику од наших медија који настоје да што боље продају своје тираже и остваре већи профит, амерички медији стреме да остваре политички и национални циљ. Представљајући друге државе и нације као ратне злочинце и описујући ратне страхоте, мучења, иживљавања, они желе да креирају слику о неком народу и такву је пласирају у свет. На тај начин, себе и своје савезнике представљају као жртве, а непријатеље као окупаторе и злочинце. Британска штампа се нарочито 90-тих година прошлог века надовезивала на негативне стереотипе о Србима и Србији¹⁷ и износила бројне неистините информације и мењајући тезе. Овакво бескрупулозно

¹⁵ Пејовић, Д., *Страдање деце у пожарима- одговорност мајки или државе*, Култура и етика у медијима, Кикинда, 2015, стр. 97.

¹⁶ Јовановић, Ј., *Језички модели нарушавања новинарске етике у чланцима црне хронике*, Култура и етика у медијима, Кикинда, 2015, стр. 122.

¹⁷ Вуковић, С., *Етика западних медија*, Београд, 2014, стр. 436.

изношење нетачних података и представљање језивих, ратних сцена је свакако кршење новинарских нормативних принципа, баш као и етичких.

Лист *Tennessean* из Нешвила је 1992. године објавио садржај опроштајне поруке заменика шефа полиције Џона Роса који је извршио самоубиство.¹⁸ Рос је у тој поруци оправдао свој чин као рационални. Омбудсман листа, Френк Ритер, је оправдао потез новинара и објављивање поруке, али је ставио примедбу што није предузео више и изнео мишљење да се овакав чин никако не може сматрати нормалним и прихватљивим. У овом случају није дошло до кршења новинарске етике, јер се извештавало о јавној личности, али на умерен, културан и саосећајан начин.

Бројни примери из праксе су потврда да су етичка правила идеал коме се стреми, али и да су њихова кршења природна и очекивана појава. Битно је да се грешке могу исправити и улагање труда да се исте не понављају. Наведени прописи, али и неки од примера нам указују да се стварност мора поправити, новинари усавршити у раду, посебно у овом пољу које је дискретно и не трпи веће и честе омашке.

6. Закључак

У свету у коме сви негде јуре, касне и нервозни су, медији представљају средство које је непроцењивог значаја. Међутим, оно са собом носи две стране медаље. Лоша се испољава у тренуцима када су порекло, истинитост, благовременост и потпуност информација погрешни, а добра у обратном случају. Правна регулатива је надзорни орган и коректив у овом лавиринту, заједно са прописаним и утемељеним етичким правилима. Уз нормативне акте и општеприхваћена, универзална понашања друштва, појединци ће се враћати у колосек, грешке ће им се исправљати, а систем ће функционисати задовољавајуће. Уколико не буде тако, проблем треба тражити у људској карики која је заменљива и једноставно неадекватна за ову професију. Баланс за опште задовољство је нађен у споју права, као рационалног и правичног водича кроз све животне сфере, медија, као нужности савременог човека, и етике, као интуитивне смернице, обogaћене људским осећајем за лепо и добро. Уз оваква средства, крајњи резултат је загарантован. На њему је потребно искључиво радити и вршити сталну контролу. Иако осетљива питања, склона променама, више негативним, него супротно, јасно постављени критеријуми који су изнад свих врста фактора, сигурно воде до излаза из шкакљивих и, на први поглед, нерешивих ситуација.

¹⁸ Луис, А., Д., *Етика у медијима*, Београд, 2004, стр. 175.

*Ružica Kijevčanin, Research Associate
Faculty of Law, University of Kragujevac*

MEDIA AND ETHICS IN CRISIS SITUATIONS

Summary

Good behavior is a dimension unlimited in time and an eternal aspiration of mankind. In every field of life, whether private or professional, people need decent and adequate behavior. The greatest number of postulates should be gained by growing up, but if not, the right will, as a permanent guarantor of a stable and regulated society, offer its rules which are respected twice. Bearing in mind the specific nature of the issues that regulate, sanctions are not only criminal, but also moral, because the person encounters a disqualification and condemnation of the environment. Considering the ethical code of conduct in the media field is a very interesting issue to be devoted to in the next section.

Key words: *ethics, media, crisis situations, journalists, codex.*